

Läsarnas röster

Syner på skönlitteratur för vuxna
på svenska folkbibliotek

Läsarnas röster

Synen på skönlitteratur för vuxna
på svenska folkbibliotek

Innehållsförteckning

Fem år med Synen på skönlitteratur.....	5
Annika Hermele: Besöken på biblioteken....	9
Magnus Persson: Älskade bibliotek!.....	15
Referenser.....	29

GRAFISK FORM: Anders Magnusson PRODUKTION: Kultur i Väst TRYCKERI: Danagård LITHO, september 2016.

BILDER: Jonge vrouw (gekleed in een blauwe jurk) zittend in een stoel, Anonymous, 1907 - 1930 (sid 1); The Reading, Honoré Daumier, c. 1857 (sid 4); Girl Reading, Gerard ter Borch (I), c. 1630 - 1635 (sid 7); Lezende vrouw aan een tafel, Adolf le Comte, 1860 - 1921 (sid 8); An Old Woman Reading, Probably the Prophetess Hannah, Rembrandt Harmensz. van Rijn, 1631 (sid 14); Amsterdams weesmeisje, Nicolaas van der Waay, c. 1890 - c. 1910 (sid 29). Samliga bilder från Rijksmuseum, Amsterdam.

Om du vill beställa fler exemplar av denna trycksak, kontakta Broschyrbeställningen
tfn 035-13 48 00 eller beställ via www.regionhalland.se/broschyrer

ISBN: 978-91-980640-7-0

Fem år med Synen på skönlitteratur

5 år!

fem års tid har Kultur i Väst samt Regionbiblioteken i Stockholm och Halland drivit projekten Synen på skönlitteratur för vuxna på svenska bibliotek. Det har varit en lång och intressant resa, där de första resultaten manade till djupare studier, som i sin tur ledde till nya frågeställningar och ännu fler rapporter.

Varför?

Varför ska man studera vilken syn de svenska biblioteken har kring sitt arbete med skönlitteratur för vuxna? Det finns inte ett svar utan många. Men en kärna finns, nämligen det faktum att svenska folkbibliotek alltid har arbetat med skönlitteratur. Det är däremot en arbetsuppgift som varit mer eller mindre prioriterad genom årtionden. Under 1990-talet och början av 2000-talet hörde vi som kursarrangörer och föredragshållare ofta att ”ingen bryr sig om litteratur på mitt bibliotek, det är bara databaser som gäller”.

Så kan man verkligen inte säga längre. Läsförmedlande arbete – och då inte bara för barn – har fått en framskjutande plats i bibliotekens verksamhet. Många har startat litteratursirkel, det gamla boktipset lever i högsta grad, det startas bibliotekspoddar och Bokcirkel.se är en gemensam satsning från Sveriges läns- och regionbibliotek. För att bara nämna några exempel.

Detta till trots upplevde vi i projektgruppen att man egentligen inte diskuterar frågan om varför man ska arbeta med skönlitteratur i någon högre utsträckning. Man gjorde det helt enkelt (och ofta med gott resultat).

Denna känsla – för något annat var det inte – stärktes

när Bibliotekslagen krävde att varje kommun skulle anta en biblioteksplan. I de planer vi läste fanns sällan tydliga idéer eller mål kring arbetet med skönlitteratur för vuxna. Detta trots att det är ett av de två huvudområden som Bibliotekslagen pekar ut för folkbiblioteken (det andra är att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning).

Så vår fråga blev helt enkelt: vilken syn har de svenska biblioteken på skönlitteratur? Vilken syn har de på sitt eget arbete med detta? Och anledningen att vi ville ha ett svar var att en sådan grundläggande del av verksamheten behöver ha en strategi, en plan och ett mål för att kunna utvecklas.

Förstudien

Cinna Svensson besökte för denna förstudie bibliotek i tio kommuner; två vardera i Västra Götalandsregionen och Stockholms län samt samtliga tio kommuner i Halland. På biblioteken träffade hon bibliotekschefen samt den programansvariga och/eller inköpsansvarig bibliotekarien. Många timmars intervjuer bar hon med sig hem och efter transkribering sändes dessa över till projektgruppen.

Magnus Persson, forskare vid Malmö högskola, gjorde därefter den stora undersökningen och han fokuserade dels på läsförmedlandeansökningar som kommit in till Kulturrådet den senaste tioårsperioden och dels på intervjuerna. I ansökningarna fann han ett särskilt och ganska storvulet projektspråk där utfästelser knappast kunde matchas med verkligheten. En stor tilltro till läsningens förmåga att lösa integrationsproblem, inlärningsproblem och annat genomsyrade ansökningarna.

Intervjuerna visade det vi anat. Svenska bibliotek arbetar oförtröttligt med skönlitteratur men utan någon strategi eller djupare diskussion. Magnus Persson sammanfattade svenska biblioteks syn på skönlitteratur för vuxna med orden "självklarhet, ambivalens och mångfald". Arbete med skönlitteratur är så självklar att man inte reflekterar över det. Ambivalensen gäller ofta kvalitetsbegreppet, vilket litteratur ska man ha och vem ska egentligen bestämma? Mångfald är ett honnörsord, man ska ha litteratur som passar alla – men enligt vilka premisser? Underliggande fann Magnus Persson att föreställningen om "den goda boken" genomsyrade synen på skönlitteratur – läsning är bra. Punkt. Han rekommenderade en djupare analys och en problematiserande diskussion.

Maria Ehrenberg tog sig an den enkät som delades ut till alla som blev intervjuade. Från den fick vi en bild av (dessa) bibliotekariers egna läsning. Ty, det är lika bra att slå fast det med en gång, svenska biblioteks arbete med skönlitteratur bygger på bibliotekariernas egen läsning. Hon fann att bibliotekarier läser mycket, ofta och länge. Det sker mestadels på fritiden. Kvalitetsmässigt ligger man i mitten, läser det mest aktuella och populära men den riktiga underhållningslitteraturen syns sällan på bibliotekariernas nattduksbord.

Rapporten

Förstudien gjorde oss angelägna om en djupare studier. Cinna Svensson fick återigen i uppdrag att besöka ett antal bibliotek. Denna gång ville vi besöka bibliotek som hade rykte om sig att arbeta särskilt mycket och intensivt med skönlitteratur för vuxna. Våra kollegor på regionbiblioteksnivå supplerade oss med många goda förslag och vi valde ut för att få geografisk spridning, små och stora biblioteksenheter samt att både storstadskommuner och landsortskommuner skulle vara representerade. Cinna Svenssons rapporter från biblioteken var intresseväckande i sig; hon såg mycket bra verksamhet och fick själv många goda idéer att omätta på hemmaplan.

Magnus Persson djupdök i intervjumaterialet och fann ämnen att problematisera. En genomgående reflektion

från hans sida är den enorma bredd svenska bibliotek uppvisar i sitt läsfrämjande arbete. Han harangerar också bibliotekariernas insikt i att möte med litteratur inte enbart är ett möte med en text utan att den sociala dimensionen är mycket viktig. Bibliotekens insikt att arbetet består av att levandegöra materialet lyfts fram, ingen är betjänt av att ett bibliotek är en död lagerlokal.

Samtidigt bekräftades förstudiens resultat; biblioteken ser arbetet med skönlitteratur som så självklar att det inte riktigt får ta plats i övergripande principdiskussioner eller i måldokument – inte ens i biblioteksplanerna. Kvalitetsdiskussioner förekommer sparsamt – förmodligen för att fler nu köper det mesta som efterfrågas. En kvardröjande idé om smakfostran finns dock och många bibliotekarier slits mellan absolut relativism och smakfostran.

För att komma åt frågan vad bibliotekarier själva läser skapade vi en webbaserad enkät riktad till verk samma folkbibliotekarier. I denna efterfrågade vi vad de läste, hur mycket tid som går åt till läsning och vilka verk som stannat kvar i minnet. Vi frågade också om de hade lästid i tjänsten. Inbjudan att delta spreds via samtliga läns/regionbibliotek i landet samt på sociala medier. Svarefrekvensen var överväldigande! Enligt svensk biblioteksstatistik fanns det cirka 3000 folkbibliotekarier i landet, över 1000 svar kom in. Maria Ehrenberg fortsatte undersöka hur mycket och vad bibliotekarier läser. Resultaten från förstudien både bekräftades och motsades.

Bilden av bibliotekarien som en läsande person stärktes. Läsning är helt enkelt en favoritsysselsättning. Beklämmande nog sker den nästan uteslutande på fritiden och man kan konstatera att svenska biblioteks arbete med skönlitteratur till stor del bygger på de anställdas (gratis) fritidsläsning. Detta kan leda till att en genomtänkt och prioriterad satsning inom området inte kan göras – om du som chef inte kan styra vad som ska läsas och för vilket syfte minskar möjligheten till genomtänkt strategi. Du är utlämnad till de anställdas goda vilja.

Svenska bibliotekarier läser brett och mycket men en del genrer saknas, t ex lyrik och dramatik. Inte heller

verkar de mindre förlagens böcker hitta till sängborden. Och väldigt lite som inte är översatt från engelska. Man läser i mittfåran. Populärt och aktuellt. Intressant vore en studie över ett bibliotek som börjar prata om, ha bokcirklar kring och rikta sitt läsfrämjande arbete mot titlar som inte tillhör den breda mittfåran. Vad händer om man under en period bara använder sig av de litteraturstödda titlarna från Kulturrådet? Om man ägnar särskild omsorg om originallitteratur på arabiska? Skulle man då nå andra användargrupper än de som vanligtvis kommer på våra skönlitterära program och bokcirklar?

I denna rapport fick vi också tillfälle att läsa Moa Anderssons beskrivning av den kurs vi under samma tid genomförde.

Läsarnas röst

Den rapport ni nu har i handen är projektets sista och i den har vi fokuserat på bibliotekens besökare och vad de anser om bibliotekens arbete med skönlitteratur för vuxna.

Vår nya projektledare, Annika Hermele från Regionbibliotek Stockholm, var den som åtog sig att resa till de utvalda biblioteken denna gång. Så långt som det var möjligt ville vi besöka samma bibliotek som i rapporten, detta för att kunna se om bibliotekens och besökarnas åsikter överensstämde, men också för att ge de besökta biblioteken ett material att arbeta vidare med, om så önskades.

Fokus för Magnus Perssons undersökning blev denna gång det användarna uppfattar som unikt med biblioteket och hur de tolkar bibliotekens uppdrag. Hur ställer de sig till programverksamheten? Ett annat stort område är frågan varför man ska läsa och förmedla skönlitteratur. Kvalitet har diskuterats genom hela projektet och nu är det läsarnas syn på kvalitet som diskuteras. Biblioteket som läslokal behandlas också.

Metodutvecklingen

Tidigt i processen insåg vi att många ute på fältet önskade utveckla metoder kring sitt arbete med skönlitteratur för vuxna och beslutet växte fram att anordna en sådan kurs.

Som tur var fanns det en struktur och idé att falla tillbaka på. Mellan åren 2005-2008 anordnade Regionbiblioteken i Skåne, Västra Götaland och Stockholm tillsammans med Svenska Akademiens Nobelbibliotek en längre kurs som fick namnet MUSA – Metodutveckling inom skönlitterärt arbete. Kursen hölls tre gånger i samarbete med olika folkhögskolor; Biskops Arnö, Nordiska folkhögskolan Kungälv samt Fridhems folkhögskola i Skåne. Kurserna var mycket välbesökta och erfarenheterna från dessa ledde till ViSA, som uttyds Vidareutveckling inom skönlitterärt arbete. MUSAs program uppdaterades, vi tog hänsyn till ny forskning och nya trender på biblioteken. Den digitala erans intåg beaktades. Fokus blev samtalet kring litteratur; olika sätt, utifrån olika synvinklar. Ett syfte var att visa fram hela det litterära fältet, att exemplifiera på vilka sätt olika yrkeskategorier arbetar med litteratur; forskaren, förläggaren, kritikern – och bibliotekarien. Den senares spetskompetens inom läsandets praktik lyftes fram.

Kursen hölls på sex olika ställen i Sverige och gav på så sätt deltagarna möjlighet att se bibliotek som på olika sätt arbetade med skönlitteratur för vuxna. Deltagarna – 35 stycken – arbetade också tillsammans med sina kollegor på hemmaplan med att utveckla sitt läsfrämjande arbete.

Avslutningen hölls på Svenska Akademien med en föreläsning av Horace Engdahl, något som uppskattades mycket av deltagarna.

För en längre beskrivning hänvisas till Moa Anderssons utmärkta redogörelse i rapporten Synen på skönlitteratur på svenska bibliotek.

I skrivande stund har vi också lagt sista handen vid en önskad uppföring till ViSA – LiSA, Lyrik inom skönlitterärt arbete. Närmare trettio bibliotekarier runt om i Sverige har anmält sig till denna kurs som kommer att ha sex delmoment. Bland dessa finns modern lyrikteori, möten med många av Sveriges bästa lyriker och praktiskt arbete kring läsfrämjandearbete på lyrikområdet: för nyanlända, med digitala resurser som Litteraturbanken med mycket mera.

Alla inblandade...

Projektledning har hela tiden bestått av Lotta Aleman (Regionbibliotek Stockholm), Maria Ehrenberg (Regionbibliotek Halland) samt Gunnar Södow (Kultur i Väst). Projektet är ett gott exempel på de många olika samarbeten som finns mellan landets olika läns/regionbibliotek. Genom att samarbeta har vi kunnat få bra jämförelsematerial mellan stad-land, stor-liten, ekonomisk stark-dito fattig m.m. Att arbetsgruppen byggts på respekt och kunskap för varandras expertområden har stärkt och utvecklat samarbetet.

Projekt av denna karaktär kräver kunniga och flexibla projektledare. Vi har haft tur som kunnat knyta till oss Cinna Svensson, då bibliotekarie vid Falkenbergs bibliotek, och senare Annika Hermele, Regionbibliotek Stockholm till projektet. Dessa har oförtröttligt uppsökt bibliotek över hela Sverige, intervjuat och transkriberat intervjuer på ett föredömligt sätt.

Projektet har inte haft någon formell referensgrupp men vi har hela tiden samarbetat nära med dåvarande bibliotekschefen Lars Rydqvist vid Svenska Akademiens Nobelbibliotek. Även efter dennes pensionering har han bistått med goda råd. Svenska Akademien har också välvilligt ställt ledamöters kunskaper till vårt förfogande och de har också delvis huserat kurserna.

En orsak till projektets framgång är att vi lyckades knyta till oss en forskare med djup insikt i ämnet Magnus Persson hade redan arbetat med synen på skönlitteratur i olika dokument rörande skolans värld. Han undervisade dessutom blivande lärare i ämnet och hans förmåga att problematisera till synes självklara begrepp har gjort oss alla medvetna på ett sätt vi inte varit tidigare.

Utan bibliotek ingen undersökning. Så enkelt är det. Men de folkbibliotek vi närmat oss har synnerligen vänligt ställt upp med tid och personal. Ofta har det skett med stor nyfikenhet och glädje över att "ÄNTLIGEN få diskutera dessa frågor!" Inte sällan har våra besök blivit start till diskussioner bland personalen kring frågorna.

Samma sak kan sägas om den stora enkät vi lade ut. Utan svaranden ingen forskning. Svarsfrekvensen var

överväldigande stor och landets folkbibliotekarier har verkligen sett enkäten som ett tillfälle att få ge sin syn på den egna läsningen.

Metodutvecklingskurserna har blivit bra genom den fina sammansättningen av deltagare. Om det är något vi blivit påmind om är bibliotekariékårens kompetens, utvecklingsvilja och nyfikenhet. Deltagarnas engagemang och kunskap gjorde att vi med fog kan säga att ny kunskap om skönlitterärt arbete för vuxna nu är spritt till många bibliotek. Alla kursdeltagare utvecklade dessutom egna metoder för arbetet på hemmaplan.

Och sen då...?

Projektet är slut. Ridån går snart ner för sista utbildningen. Vad händer sedan?

Vi tycker att det varit en fantastisk och stimulerande resa, som inte kan ta slut här. Deltagarna i våra kurser är drivna och välutbildade. Resultaten från våra undersökningar ligger fast. Arbetet med skönlitteratur på bibliotek förtjänar strategiska övervägande och nationella insatser.

Vårt hopp är nu att de resultat och beskrivningar som projektet lett till kan användas i arbetet med Nationell biblioteksstrategi. Skönlitteratur för vuxna är en bärande del av folkbibliotekens arbete och bör därför få uppmärksamhet i den nationella biblioteksstrategin. Här kan frågor som utbildningarnas ansvar för att ge studenterna kunskap komma upp. Likaså diskussionen kring synlighet i biblioteks- och kulturplaner.

September 2016

*Lotta Aleman, Regionbibliotek, Stockholm
Maria Ehrenberg, Regionbibliotek, Halland
Gunnar Södow, Kultur i Väst*

Besöken på biblioteken

Annika Hermele, projektledare, Regionbibliotek Stockholm

”Jag har jobbat med i hela mitt liv som murare, men allt jag har läst och allt jag har tagit i är kultur, men biblioteken är ju lite extra kultur.”

Citat ur en av intervjuerna

När jag kom in i projektet Synen på skönlitteratur hade turen kommit till läsarna, närmare bestämt de läsare som är aktiva biblioteksanvändare. Vi ville genom enkäter och intervjuer ta reda på mer om deras kunskaper, tankar och känslor kring skönlitteratur på bibliotek. Jag har träffat läsare på fem bibliotek från norr till söder. Samtliga fem bibliotek var med i den tidigare studien om bibliotekens arbete med skönlitteratur.

Jag kommer här att berätta om arbetet med intervjuerna och de möten jag hade på biblioteken. Intervjuer sattes samman med tanke på undersökningens tema. Vi sökte ett kvalitativt urval av personer som skulle kunna diskutera det som faktiskt sker på biblioteken. Informanterna är därmed personer med relativt god kännedom om biblioteket, genom frekventa besök, deltagande i läsecirklar och liknande. Det vore också intressant att undersöka hur andra grupper, till exempel biblioteksbesökare som inte läser skönlitteratur och läsare av skönlitteratur som inte använder biblioteket tänker kring ämnet, men det var inte fokus i den här intervjuomgången.

Intervjuerna skedde i grupp och hade en relativt fri form där informanterna i hög grad styrde samtalet. Intervjuerna inleddes med en mycket kort presentationsrunda där deltagarna fick berätta om sin relation till biblioteket. Redan här framkom tydligt de starka känslorna för litteratur och hur tätt förknippat detta är med biblioteket. Så här kunde det låta under presentationsrundan:

Läsandet är en viktig del av mitt liv och därför är biblioteket det också. Jag har alltid varit här, även med mina

barn när de var små. Jag tycker att biblioteket är ett av de viktigaste ställena i livet, helt enkelt för att bli människa.

Biblioteket är ju som en värmestuga också, ett par gånger i veckan alla gånger, gör jag besök och läser inte särskilt mycket måste jag erkänna, men jag lånar mycket böcker och så bär jag tillbaka dem, så jag håller lånestatistiken uppe.

Jag har i princip läst sedan jag var väldigt ung och biblioteket har väl introducerats ganska sent i mitt liv men jag har ändå alltid läst. Men miljön, just biblioteken, är härlig.

Därefter presenterades ett område i taget i form av enkla, öppna frågor som gruppen diskuterade med varandra. I möjligaste mån undvek jag som intervjuare att blanda mig samtalet, för att inte värdera eller styra det. Ibland ställde gruppen frågor till mig som jag svarade på och några få gånger var jag också tvungen att runda av ett tema för att vi skulle hinna med. Att inte lägga sig i kan tyckas självklart men var en utmaning ibland när gruppen diskuterade frågor där jag har kunskap och åsikter. Det märktes tydligt att gruppintervjuerna hade en lärande funktion, deltagarna tog till sig varandras påståenden, ställde följdfrågor till varandra, resonerade och testade sina ståndpunkter. Intervjuerna var ungefär en timme långa och spelades in och transkriberades.

Frågorna samlades inom fyra teman: bibliotekets skönlitterära utbud, programverksamhet och läsfrämjande arbete, bibliotekets roll och uppdrag samt kvalitet. Frågorna, som återfinns i bilaga, ger en fingervisning

om vilka områden som diskuterades, även om jag själv formulerade mig så exakt. Oavsett frågor hoppade grupperna också friskt mellan dessa ämnen och många många fler! I stort sett samma frågor ställdes till besökarna som till bibliotekspersonalen i vår tidigare studie men anpassades något. Frågan om huruvida det ska finnas skönlitteratur på biblioteken och varför orsakade även bland besökarna huvudbry. Det var den enda frågan som visade sig besvärlig att ställa. Reaktionerna lät nämligen inte vänta på sig:

Fånig fråga - självklart svar!

Det här resonemanget som man hör, ibland, om man pratar med människor som jobbar inom bibliotek, inte minst på länsbibliotek, så får man en känsla av att biblioteken är till för allt möjligt men skönlitteraturen har i de här specialisternas sätt att tänka inte mycket plats.

Vuxna kan också vara i en situation att man inte har råd att köpa sin egen litteratur. Och alla människor ska ha en möjlighet att bilda sig en egen uppfattning om saker och ting.

Det var många kritiska kommentarer men frågan utmynnade i flera intressanta diskussioner om bibliotekens verksamhet och skönlitteraturens välgörande kraft. Ibland fick jag nästan känslan av att de trodde att jag var utsänd för att sondera terrängen inför en nedläggning av den skönlitterära verksamheten, många kände behov av - trots att jag kom från biblioteksbranschen - att kraftfullt ta biblioteket och skönlitteraturen i försvar.

Läsarna – städerna - biblioteken

Totalt träffade jag 26 personer i fem kommuner. De har olika yrken och yrkesbakgrunder, de bor på olika platser i landet, de har flera olika modersmål. Deras familjesituationer är olika och deras ekonomiska resurser är olika. Men de har följande gemensamma nämnare: de går alla till biblioteket och de läser alla skönlitteratur. Kommunerna skiljer sig också åt, från liten bruksort, till medelstor universitetsstad och mångkulturell hamnstad. Intervjuerna gjordes i kommunernas stadsbibliotek men i samtalen refereras ofta till mindre filialbibliotek, ja, till och med bokbussar.

Trots att jag som bibliotekarie har träffat många biblioteksanvändare, både i kortare samtal och längre, i referenssamtal och läsecirklar, var det oerhört givande att få möjlighet att gå på djupet kring deras tankar och känslor inför litteratur, läsning och bibliotek. Mötena med alla dessa läsare har bjudit på såväl bekräftelser som överraskningar. Här delar jag med mig av några erfarenheter och reflektioner.

Stolta läsfrämjare

De allra flesta går både till sitt stadsbibliotek och till något närmare bibliotek. Skillnaderna beskrivs med att stadsbiblioteken har bättre öppettider och större programutbud medan de mindre biblioteken ibland har ett mer personligt bemötande och mysig atmosfär.

Känslan av anonymitet på stadsbiblioteket i jämförelse med ett mindre bibliotek beskrivs så här av en informant: ”Om man går till ett stadsbibliotek som är ett stort bibliotek så kommer ju väldigt mycket folk. Du är bara ett lånekort då. Det blir inte att du har någon dialog med personal då.”

Det finns en stor vilja att hjälpa andra till läsning, flera är engagerade i läsverksamhet kring SFI. Frågan om hur en får andra att hitta till litteraturen och utveckla sitt läsande återkom i flera grupper. Det var ungdomar, asylsökande, skolelever, barn och barnbarn eller partners som på olika sätt skulle kunna finna vägar till läsning.

En historia, som också innefattar det livslånga förhållandet till läsning och hur det kan både gå ihop och isär med biblioteket återberättades så här:

Min mamma, hon läser otroligt mycket böcker och det är där jag har fått det och jag försöker föra det vidare nu till mina barn. Min mamma, när jag var liten gick vi mycket till [...] ett litet samhälle här borta, så vi var mycket på biblioteket där och jag fick låna tio barnböcker varje vecka och så. Men hon i sin tur, hon har alltid köpt böckerna för att hon vill ha böckerna.

Men så sade jag det för ungefär ett och ett halvt två år sedan: Men varför lånar du inte på biblioteket, det är så enkelt nu. Hon bara: men vadå, de är alltid utlånade. Så visade jag, tog med henne hit till biblioteket, hon är inte så jättegammal, hon är 55 bara, så sade jag det: titta

här, vi skaffar ett lånekort nu. Hon hade bara ett sådant här gammalt i plastfodral. Och hon har inte köpt en bok sedan dess, utan hon lånar konstant böcker här. Och då, hon är ju som en ny kund nu när jag har visat hur enkelt det är och hon sade det: nu har jag så mycket sms jag måste hem och jag måste läsa och jag måste låna och stå på kö här. Så jag tror att, just det här med enkelheten som har blivit nu har gjort så att många...

Den här berättelsen tycker jag sammanfattar flera olika aspekter av bibliotekets utmaningar. Den får mig att reflektera över hur vi arbetar med barn och vuxna och att vi ibland kan bli bättre på att fånga medföljande vuxna. Den belyser också att det fortfarande finns mycket att göra för att introducera bibliotekets tjänster och teknik för både nya och gamla användare.

Det finns bland informanterna en respekt och förståelse för bibliotekets uppdrag:

Bibliotek vilar på en demokratisk grund och det är viktigt att den vidmakthålls och det är viktigt att den är så bred så att den kan locka många människor och skapa många möten, det här är en mötesplats mellan människor som går till biblioteket men också mellan människor och böcker.

Även gemensamhetsaspekter diskuteras och användarna poängterar att trots att de inte själva gillar allt så uppskattar det att biblioteket är en plats där det finns något för alla, både när det gäller programutbud och medier. En av bibliotekets mest grundläggande funktioner värderas högt, att inte behöva äga sina böcker och ändå kunna få tillgång till ett väldigt utbud:

Biblioteket kan ju bidra med en bredd som man aldrig skulle ha råd eller utrymmesmöjligheter till. Det är ju bredden på biblioteket, den är storartad.

Bokens vägar och former

Då jag kommit till biblioteken för att höra tankar om skönlitteratur slog det mig hur stor del av samtalen som kom att kretsa runt de praktiska omständigheterna kring läsandet och litteraturen. Gång på gång framhölls hur fantastisk reservationshanteringen är, hur smidigt det fungerar med digitala omlån och vilka generösa öppet-

tider just detta bibliotek har. Det var områden som utan undantag diskuterades i alla grupper.

Baksidorna togs ibland också upp, att öppettider och programtider inte passade om man jobbar. Men också att till exempel programbesök prioriteras bort under åren med arbete och småbarn.

Flera av informanterna växlade mellan pappersböcker och andra format. Ljudböcker och talböcker var populärt medan e-böckerna inte fått fäste på samma sätt. En läsare beskrev sitt förhållande till ljudböcker så här:

Men jag har ju upptäckt att det mesta som är tråkigt blir roligt om man kan lyssna på en ljudbok. Det går väldigt bra att --städa och baka och träna och åka skidor och gå och allting om man har en ljudbok, det gör livet så mycket enklare." En annan beskriver hur läsarrollerna skiftat i familjen med ljudböckernas intåg: "Min man, han hade inte läst många böcker när han blev vuxen men så började han jobba på ett jobb där han körde traktor och lite sådant där och då började han lyssna på ljudböcker så då blev det lite ombytta roller i vår familj för då helt plötsligt så hade han ju lyssnat på böcker som inte jag hade läst så att plötsligt var han snäppet före.

Läsande och litteraturförmedling

Skönlitteraturen beskrivs av informanterna som kärnan i bibliotekets innehav. Att biblioteken har en viktig roll i deras relation till böcker och litteratur har inte bara med praktisk tillgång att göra.

De diskuterar också vikten av biblioteket under hela livet.

Flera inleder med att beskriva hur de började gå till biblioteket som barn och några påtalar hur viktigt det är att kunna behålla läsningen när man blir äldre genom till exempel boken kommer och talböcker:

Det är precis det, det är inte femtio kronors höjning i pension som kanske är det allra viktigaste utan att genom litteratur kunna behålla sitt människovärde.

En ståndpunkt som flera informanter delar är att skönlitteraturen kan ge något som inte nyhetsförmedlingen kan:

Men det blir att man märker att den människan var den än är, är likadan som jag. Det ger en otrolig empati, helt enkelt, ja, man blir mer empatisk. Den känslan har jag.

Boktips från biblioteket kommer till stor del från bibliotekarien. Men en ansenlig del av boktipsen kommer från annat håll än biblioteken, exempelvis teveprogram, magasin och bokhandel. Några beskriver hur de snabbt skriver upp nya tips, i en anteckningsbok eller i telefonen och skyndar sig att reservera för att komma först i kön.

Exponeringen är uppskattad, temaskyltningar och synliga omslag:

Och sedan presenteras det på ett speciellt sätt på ett bibliotek också som gör att man kanske tar till sig en bok som man kanske aldrig skulle ha lagt pengar på att köpa. Och så upptäcker man någonting där.

Bibliotekets utbud diskuteras också:

Man har inte kasserat allting utan man behåller även gammalt, kanske smal litteratur också.

En informant funderar kring bibliotekariers kunskaper och urvalsgrunder och tycker att personliga intressen lyser igenom. Det här är något som klingar bekant från våra två tidigare studier. Där konstaterades att biblioteken i hög grad förlitar sig på personalens fritidsläsning och konstigt vore väl om det inte lyste igenom. Ett exempel talar sitt tydliga språk:

[...] jag har ju diskuterat i många år med bibliotekarierna och de har ju till och med gått vidare och kollat med sina kollegor och bekanta och till och med sina föräldrar, som ungefär hålls i samma ålder som en annan [skrattar], om vad de har läst och så där så jag har fått mycket tips därifrån också.

Programverksamhet

När det gäller programverksamheten framstår bokcirklar, mer intima författarträffar och högläsning som de högst värderade. Om större författarföreläsningar är flera inne på att de lika gärna kan se på litteraturpro-

gram i teve. Flera informanter ser ett värde i att jämföra sin egen läsning med andras:

Så det ger en otroligt mycket tycker jag, att vara i en sådan grupp. Och sedan framförallt att höra människors olika uppfattningar och åsikter. [skrattar] Det är också väldigt intressant.

Bibliotekariens roll är viktig i sammanhanget:

Hon var väldigt duktig, hon hade verkligen strukturerat upp vilka olika infallsvinklar man skulle kunna diskutera det här för att belysa det. [...] Som en helhet och med många olika perspektiv. Så att hon höll ihop det hela på ett väldigt imponerande sätt tycker jag. Så det gav ju väldigt mycket. Det hade inte varit så bra utan henne.

För mig var det intressant att få användarnas perspektiv bokcirkelnas existens och drift då det är ett område jag arbetat mycket med. Det temat, som i mångt och mycket handlar om resurser är ett återkommande område för frågor när jag handleder om bokcirklar på bibliotek. Ska bibliotekarien vara med under träffarna?

Hur många gånger eller år ska en cirkel få vara på biblioteket? Under intervjuerna uppkom exempel inom hela spannet: från de som träffats i samma grupp med samma bibliotekarie i 26 år och skämtsamt sade att de slitit ut några bibliotekarierna redan innan dess, men att "denna är seg", till de som just blivit avvinkade av sin bibliotekarie men som kan komma och be om hjälp när det kniper. Och de som står på väntelista för att komma in i en cirkel när resurser finns.

Det är också tydligt att det flesta tycker att det är bättre när en bibliotekarie är med:

Och nu blev bli ju förvarnade sist att vi kanske skulle få sitta där själv och köra det. De plockar fram material och sedan får jag åta mig, eller du åta dig, att hålla pratet omkring det där. Det är ju litet tråkigt, men vad ska man göra?

Biblioteket som läsplats och mötesplats

De flesta i vår undersökning tycker att biblioteket är en plats som inspirerar till läsning men däremot inte är en

plats där man vill sitta och läsa. Till biblioteket kommer man för att låna, lämna, gå på program eller möjligen läsa tidskrifter, men inte för att läsa eller lyssna på böcker. Vissa menar att det är för stökigt, andra verkar helt enkelt föredra att sitta och läsa någon annanstans. Samtidigt poängterar flera att de tycker om miljön och att biblioteket är en viktig mötesplats. Biblioteksmiljön är också svår att generalisera kring, bokbussen och stadsbiblioteket kan givetvis inte utvecklas enligt samma mall.

Reflektion

Läsarna jag träffat pratar om allt i samma andetag: Att skönlitteraturen som gör oss till människor. Människor som enkelt kan låna om böcker. Böcker som vi kan läsa högt. Böcker som vi kan lyssna på. Samtala om. Hur kan vi underlätta de här övergångarna?

Detta framstår som en grundförutsättning för att besökarna ska kunna ta till sig litteraturen. En rad följdfrågor tar form: Hur kan våra olika biblioteksrum fungera som plats för läsning? Hur kan smarta lösningar få bibliotekariens tid att räcka till fler? Hur kan vi tillsammans tillgodose den starka och stora lusten att prata om läsupplevelser? Hur kan vi stärka våra kunskaper om förmedling och skönlitteratur? Hur kan vi på olika sätt stötta läsande i livets skeden?

Det är tydligt att många läsare ser biblioteket och bibliotekarien som ett livslångt stöd i läsandet av skönlitteratur. Det är ett fantastiskt förtroende att förvalta – och väldigt roligt!

Jag hoppas att materialet kan ge tankar och idéer för att kunna ställa frågor till er egen verksamhet, era besökare och blivande besökare. Använd gärna vårt frågematerial från enkät och intervju när ni vill utveckla arbetet med skönlitteratur.

Jag vill rikta ett varmt tack till personalen på biblioteken som oförtröttligt stått till tjänst och bildat grupper, bakat kakor, bokat tider och lokaler och väglett mig. Men framförallt vill jag tacka alla biblioteksbesökare som genom enkäter och intervjuer hjälpt till att skapa den här rapporten. Ni har genom att dela med er av er tid och era tankar lagt grunden för att kunna vidareutveckla bibliotekens skönlitterära arbete. (Och själv har jag fått boktips som räcker en livslängd eller mer!)

Intervjufrågor

Bibliotekets skönlitterära utbud

Vad tycker ni om bibliotekets skönlitterära utbud? Vad tycker ni om de skönlitterära böckerna på biblioteket? Romaner, lyrik med mera. Saknar ni något? Hittar ni all litteratur ni behöver?

Hur får du tips om vilken skönlitteratur du vill läsa? Spelar biblioteket någon roll i det här? Till exempel dagstidning, webbplatser, tidskrifter, vänner.

Saknar ni något? Finns det något som biblioteket skulle kunna göra mer för att tipsa om böcker?

Bibliotekets programverksamhet

Går ni på bibliotekens program? Till exempel läsecirklar, författarprogram, bokprat?

Saknar du något?

Höjdpunkter - något som varit särskilt bra eller speciellt?

Bibliotekets roll

Finns det något som är unikt med biblioteket? Finns det något för dig som läsare av skönlitteratur som du bara kan hitta eller få på biblioteket?

Ska biblioteken ha skönlitteratur för vuxna och i så fall varför?

Hur ska biblioteket vara i framtiden? Vad ska finnas och hur?

Kvalitet

Vad är litterär kvalitet?

Hur tycker ni att biblioteket ska förhålla sig till kvalitet?

Är det något ni vill tillägga till hela samtalet?

Älskade bibliotek!

Användarnas röster om arbetet med skönlitteratur för vuxna

Magnus Persson

Folkbiblioteket tillhör en av de institutioner som uppfattas som omistliga för samhället. Förtroendet för biblioteken är mycket högt, närmare bestämt ”i det absoluta toppskiktet bland de institutioner som ingår i SOM-undersökningen” (Höglund 2013, s. 351). Biblioteket ses i den offentliga debatten som en grundbult för demokratin, en mötesplats över språk- och kulturgränser, och som en nyckelaktör i det läsfrämjande arbetet. Men vad tycker, mera ingående, användarna av biblioteket själva? Om detta vet vi inte speciellt mycket, särskilt inte när det som här gäller ett specifikt fokus på arbetet med och utbudet av skönlitteratur för vuxna. Denna studie vill i någon liten mån råda bot på det. Undersökningen omfattar ett material som inte tillåter några generaliseringar: en enkät som besvarades av drygt tvåhundra personer samt gruppintervjuer omfattande cirka en timme med mellan fyra och sju personer på fem olika bibliotek från norr till söder. Till saken hör att informanterna, och särskilt de som deltog i gruppintervjuerna, är trogna biblioteksbesökare. Om ”icke-besökarna” och vilka trösklar som bidrar till att de inte utnyttjar biblioteket kan vi, utifrån detta material, inte uttala oss. Men det utesluter inte att intressanta mönster och återkommande frågor och problematiker kan skönjas i materialet. Det stora värdet är framför allt att användarnas egna röster får komma till tals; deras tankar, attityder och, inte minst, känslor för biblioteket. För det visar sig att dessa känslor är starka, mycket starka.

Artikeln är disponerad på följande sätt. Efter en mycket

kort sammanfattning av enkätresultaten följer sedan fyra avsnitt som fokuserar varsitt större tema. Det första handlar om bibliotekets roll och uppdrag och tar upp vad användarna uppfattar som unikt med biblioteket och hur de ställer sig till programverksamheten. Det andra avsnittet behandlar frågan varför man ska läsa – och förmedla – skönlitteratur. Det tredje avsnittet diskuterar användarnas syn på kvalitetsbegreppet, och hur de anser att det hanteras eller borde hanteras av biblioteket. Slutligen vänds blicken mot ett litet urval omkringliggande faktorer som visar sig betydelsefulla för informanterna och som jag summerar under rubriken ”Läsningens rymder”. När det blir aktuellt och relevant kommer jämförelser att göras med bibliotekariernas syn på motsvarande frågor, så som de dokumenterats i de två undersökningar som föregått denna (se Ehrenberg, Persson & Svensson 2013; Persson, Ehrenberg, Svensson & Andersson 2015). Citat från gruppintervjuerna görs enligt följande. Biblioteken och informanterna anonymiseras. Biblioteken benämns B1 till och med B5, och informanterna benämns A, B, C osv. Kön betecknas med k (kvinna) respektive m (man). En utsaga från informant C (kvinna) på bibliotek 2 hänvisas således till som B2Ck. Sammanlagt har 26 personer deltagit i intervjuerna, 21 kvinnor och 5 män. 19 av de intervjuade är pensionärer.

Enkäten – Den passionerade biblioteksanvändaren i siffror

Enkätterna är insamlade på de fem i studien medverkande biblioteken (för en presentation av hela enkäten, se appendix). Kontaktpersoner på respektive bibliotek om-

bads att några veckor före den inbokade gruppintervjun lägga ut enkäten på den skönlitterära avdelningen, och den skulle vara öppen för alla som önskar att besvara. Totalt samlades 206 enkäter in. Två parametrar sticker tydligt ut. 60 % av enkäterna besvarades av kvinnor, och nästan hälften av personer som är över 65 år gamla.

Att det rör sig om informanter som är ”storbesökare” råder det ingen tvekan om. Nästan en tredjedel besöker biblioteket flera gånger i veckan, och nästan en fjärdedel gör det en gång i veckan. Två tredjedelar har besökt bibliotekets webbplats (för att låna om, reservera böcker, ta reda på öppettider med mera). På frågan om man deltagit i någon läsecirkel på biblioteket svarar en femtedel ja, vilket måste sägas vara en anmärkningsvärd siffra (som naturligtvis inte är representativ för alla besökare). Även deltagandet i bibliotekens olika litterära program (författarbesök, föredrag med mera) är högt – en tredjedel av de svarande säger sig ha gått på dessa, och då handlar det för en stor majoritet om en eller ett par gånger per år. På frågan hur man får lästips från biblioteket toppar uppställda böcker listan, följt av tips från bibliotekarien, ”senast återlämnat”-hyllan, bibliotekets webbplats, affischer/digitala skyltar och biblioteket i sociala medier.

Att användarna är nöjda med det skönlitterära utbudet på biblioteket är uppenbart. 60 % säger sig vara nöjda, och 20 % ganska nöjda. Ingen var missnöjd och endast knappt 4 % var mindre nöjda. Däremot verkar, aningen överraskande, inte biblioteket vara en plats för läsning av skönlitteratur; endast en femtedel svarar ja på frågan om man brukar sitta i biblioteket och läsa just skönlitteratur (siffran hade givetvis blivit mycket högre om läsningen också inkluderat dagstidningar och tidskrifter). Kommentarer till frågan visar på stora skillnader: Vissa lyfter fram den sköna rofyllda stämningen, medan andra påtalar hur stökigt och högljutt det är. Någon tycker miljön är trevlig, medan en annan tycker den är ”bunkerliknande”. Däremot tycker en förkrossande majoritet (85 %) att biblioteket är en plats som stimulerar till läsning (även om då själva läsningen uppenbarligen görs någon annanstans).

Finns det några egenskaper hos biblioteket som gör

det unikt? Bland svarsalternativen är ”Det är öppet för alla” och ”Det är gratis” mest populära, följt av utbudet av böcker, bibliotekariernas kunskap och program- och evenemangsverksamheten. Kommentarer och svaren under kategorin ”Annat” präglas av en brokig mångfald, som lyfter fram alltifrån arbetsplatsutlåning och tillgången på datorer, till att biblioteket är en ”icke-kommersiell oas i stadsmiljön”.

När det gäller vad man tycker ska vara det främsta kriteriet för bibliotekets utbud och urval av skönlitteratur hamnar kvalitet överst, följt av nyhetsvärde, popularitet och bibliotekariernas omdöme. Denna konstellation av kriterier inrymmer, som vi ska se längre fram i artikeln, inte bara en ”fredlig” samexistens av bedömningsgrunder, utan också djupgående motsägelser och konflikter.

Med enkäten har vi fått en bakgrund till den kommande kvalitativa analysen av användarnas attityder och förhållningssätt till bibliotekens arbete med skönlitteratur för vuxna. Man kan säga att det i enkäten ges en föraning, i kvantitativ form, av de passionerade läsare och biblioteksanvändare som nu ska få komma till tals med sina egna röster.

Bibliotekets roll och uppdrag

I detta avsnitt kommer jag särskilt att diskutera användarnas syn på vad som är unikt med biblioteket och hur de ser på det litteraturförmedlande arbete som görs inom ramen för programverksamheten. Men först en blyxtbelysning av användarnas mera övergripande inställning till biblioteket.

Under gruppintervjuerna blir det redan under den inledande presentationsrundan tydligt att biblioteket för de allra flesta är förknippat med starka känslor. Kärleken till litteraturen och kärleken till biblioteket går hand i hand, och för många har denna dubbla förälskelse etablerats redan i barndomen. Här ett axplock ut-sagor från en av gruppintervjuerna:

Det är underbart att biblioteket finns [...] Ja, det är tur att de finns. Jag tycker det är underbart att hålla i en bok och ha den där fysiska relationen till boken. Jag läser mycket. (B2Ak)

Det [har] alltid funnits bibliotek där jag har varit. Så ja, det skulle jag inte kunna tänka mig att vara utan. (B2Bk)

Läsandet är en viktig del av mitt liv och därför är biblioteket det också. Jag har alltid varit här, även med mina barn när de var små. Jag tycker att biblioteket är ett av de viktigaste ställena i livet, helt enkelt för att bli människa. (B2Dk)

Har också gått på bibliotek sedan jag var riktigt liten. Jag gick med min morfar när jag själv inte kunde gå. Och jag tycker det är en underbar institution, att kunna gå in fritt och upptäcka saker. Och läsandet det ger otroligt mycket tycker jag. (B2Ek)

Redan som barn var jag ju oerhört flitig bokläsare så jag har ju följt bibliotekens utveckling från att det var sch sch och man fick bara läsa böcker så där till att det blivit ett multi-mediahus. (B2Fm)

Musik och litteratur är de stora intressena i mitt liv. Och jag går mycket på biblioteket, måste alltid ha böcker hemma. Och jag har varit med på den där cirkeln som någon hade här om kinesisk litteratur som var mycket intressant. Utan läsning så att säga så finns det inget liv. (B2Gk)

Bibliotek och böcker ses som omistliga, och av ett par av informanterna som ett nödvändigt villkor för att vara människa (mer om denna föreställning senare). Den dubbla kärleken etableras ofta mycket tidigt i livet. Många av informanterna i de andra intervjuerna vittnar också om hur de redan som små barn introducerades för biblioteket genom att en vuxen (ofta en pappa) tog med dem dit regelbundet. Användarnas förhållande till böcker illustrerar närmast perfekt Marshall McLuhans definition av medier ”såsom varande utbyggnader på våra sinnen” (Mc Luhan 1967, s. 59), ett slags proteser eller förlängningar av den egna kroppen, och därmed oskiljbara från den. Författaren och bibliofilen Alberto Manguel beskriver en liknande relation till böckerna i biblioteket i hans arbetsrum: ”De känns som förlängningar av mig själv, inom arm-längds avstånd, alltid hjälpsamma, vänner sedan länge” (Manguel 2007, s. 165).

Vad är det då som enligt användarna gör biblioteket unikt? Det kan handla om alltifrån service, öppettider, förekomsten av bokbussar och arbetsplatsutlån, till upplevelsen av själva biblioteksrummet (”Jag får en väldigt lugn känsla av att se väldigt mycket böcker” (B1Ak)). När det gäller service och bemötande är informanterna generellt mycket nöjda (”I princip så får man ju hjälp med allting, allt som man behöver” (B2Ck)). Man imponeras av bibliotekariernas breda kunskaper och deras förmåga att hjälpa låntagaren i stort och smått: ”Jag tycker bibliotekarierna är väldigt väldigt bra på, väldigt intresserade och väldigt, vill verkligen hjälpa till att leta fram böcker och ger förslag på saker som jag aldrig hade kommit på själv” (B5Ek). Ett fåtal negativa aspekter lyfts också fram; det kan handla om att miljön är för högljud och att lånetiden är för kort. En mängd olika, uteslutande positiva, svar anges alltså, men ett par är ständigt återkommande. I alla gruppintervjuerna lyfts bibliotekets centrala roll för demokratin fram. Att vem som helst får komma dit och låna böcker gratis ses som den kanske allra viktigaste egenskapen. Några exempel:

Det är öppet. För alla i samhället (B2Bk).

Det är ju en demokratisk instans (B2Fm).

Det ska vara gratis. Biblioteket ska vara en tillgång för alla läshungriga (B3Dk).

En informant går så långt som att beskriva biblioteket som ett slags klasslöst samhälle:

Här är verkligen samhällsklyftorna demolerade (B2Dk).

Det finns emellertid också en oro för att ett kärnvärde som fri tillgång kan komma att urholkas i hårdare ekonomiska tider:

Det finns ju en viss rädsla, i alla fall hos mig, och det är att det kommer att skäras ner för jag menar... Från folkhemmets bildning och så vidare när vi får fram litteraturen så har det ju de sista åren, det har ju snackats hela tiden om

bibliotekens vara eller icke vara. Och risken är ju uppenbar om vi inte har pengar i statskassa och i kommunkassa att de går in på kulturen på biblioteken. (B5Dm)

Andra återkommande svar grupperar sig kring kärnvärdet mångfald, som kan handla om bredden i det litterära utbudet:

Och du kan ju låna precis allting (B5Am).

Man lyfter fram att det finns både gammalt och nytt, populär och smalt, och att det även finns andra medier än den tryckta boken. Mångfald handlar också om tillgången till litteratur på många olika språk:

Här kan du gå in och få böcker på franska och arabiska och bosniska och allt vad det kan vara (B1Bk).

En tredje dimension av mångfalden gäller smakpluralismen:

Och du kommer med din egen smak och ditt eget tycke. Du behöver inte ändra dig och anpassa dig. Du kommer med det intresse du har (B2Ek).

Denna smakpluralism är dock inte utan sina komplikationer, något jag kommer att återvända till längre fram i texten.

Även om det naturligtvis kan skilja sig åt hur och i vilken omfattning man arbetar med programverksamhet på biblioteken, är det bestående intrycket att det präglas av stor kreativitet och mångfald. Här sammanfaller resultatet med den bild som framträder i de två föregående undersökningarna:

Det finns en stor medvetenhet om att både vägen till läsning och själva läsningen inte kan ses som en rak väg eller en renodlat individuell transaktion mellan bok och läsare. Den så dominerande bilden av läsning som den ensamma tysta läsningen av en tryckt text utmanas kraftigt. (Persson 2015a, s. 22f)

Programverksamheten kan ta sig många olika uttryck.

”Klassiker” som författarbesök och cirklar förekommer på alla biblioteken, och uppskattas av de flesta informanterna. Men det förekommer också en mängd andra aktiviteter, däribland musikarrangemang, handarbetscaféer, föredrag, högläsning och bokdagar kring olika teman. När det gäller författarbesök råder det trots allt lite delade meningar. Några informanter tycker inte att författarens närvaro tillför så mycket, det räcker att läsa boken (B5Dm, B5Ek). Andra menar däremot att det tillför ett stort mervärde och ger läsoplevelsen en ytterligare dimension:

Vi hade tur då min gamla bokcirkel hade läst den här Göran Rosenbergs Ett kort uppehåll på väg från Auschwitz precis innan han gick och fick Augustpriset, och dessutom hade biblioteket bokat in honom här. Så precis hade vi läst boken och så hade han fått Augustpris och sen var han här, och det blev ju en väldigt stark upplevelse, att man liksom visste vad han pratade om och sen var man liksom i händelsernas centrum – det är nu det händer och vi är liksom med i diskussionen. (B1Dk)

Här ser man tydligt hur den individuella läsningen förmeras när den blir social, och i det här fallet i två steg. Först har man (efter den individuella läsningen) diskuterat boken gemensamt i läsecirkeln, och sedan kommer författaren själv och berättar om den på biblioteket. Detta är ett exempel på det Danielle Fuller och DeNel Rehberg Sedo (2013) kallar att läsa bortom boken. Den enskilda läsningen av det specifika verket är fortsatt viktig, men fungerar allt oftare som en språngbräda för olika typer av kollektiva praktiker, där faktorer som medieuppmärksamhet och kändisskap också blir centrala för att skapa intresse för litteraturen.

Just läsecirkeln är en mycket populär och uppskattad programverksamhet (jfr Frid 2012). Flertalet av informanterna deltar själva eller har tidigare deltagit i en eller flera sådana. Även om bokvalet inte alltid faller alla deltagarna på läppen finns det ett grundläggande värde i att man ”ser med nya ögon helt enkelt när man samlas i en grupp och pratar om en bok” (B2Dk). Att den egna smaken och förförståelsen utmanas lyfts fram som positivt:

Man läser böcker som man liksom aldrig hade valt själv [gruppen hummar instämmande] och ibland kan det bli jättebra läsoplevelser som man kanske aldrig hade anat (B1Dk).

I läsecirkelarna aktiveras på olika sätt det litteraturvetaren Rita Felski (2008) har urskilt som de fyra centrala läsarintressena: igenkänning, förtrollning, kunskap och chock. I en läsares utsaga om reaktionerna på en bok de läst i hennes cirkel tycks alla fyra ha aktiverats samtidigt:

Vi har läst en hemsk bok nu, till den här gången, men hennes poetiska beskrivning av det här, av allt det här våldet som finns i boken. Du vet, de är motpolerna till varandra, och man kan drömma sig bort [...] Man får använda sin erfarenhet samtidigt som man drömmer sig in i boken. Man har sina egna bilder istället för det här hela tiden; du vet som går framför med telefonen och internet och tv och alltihop. (B2Ak)

Spänningsförhållandet mellan romanens form (poetiskt språk) och chockartade innehåll (våld) öppnar både för erfarenhetsanknytning (igenkänning) och djup inlevelse (förtrollning), något som sammantaget kräver en aktiv och medskapande läsare som kan se litteraturen både som en källa till njutning och kunskap. Litteraturen (och läsecirkeln) som kunskapskälla lyfts även fram av flera av de andra informanterna:

Man lär sig saker på cirkelarna, det tycker jag är bra (B1Ck)
Man vidgar sitt perspektiv (B1Ak).

Att cirkeldeltagarna når fram till något slags konsensus vad gäller tolkningen av boken är inget som framhålls i intervjuerna. Snarare är det just att olika ingångar till och responser på texten får brytas mot varandra som lyfts fram som värdefullt. Ibland kan dock tolkningskillnaderna bli så stora att ett konstruktivt samtal om texten försvåras. Spår av detta finns i ett resonemang om Valerie Solanas SCUM Manifest. En av informanterna berättar om hur hon tidigare tagit initiativ till en cirkel och att de då läst Solanas roman. En av männen

i gruppen berättar att han sett teateruppsättningen av romanen, och att det var "det värsta jag varit med om" (B5Am). Vidare säger han att hon "tjatade hål i huvudet". En av de andra männen i gruppen har också invändningar och menar att det sker ett slags kollektivt skuldbeläggande av alla män, att de beskrivs som "potentiella våldtäktsmän" (B5Dm). Här har skillnaderna mellan det litteraturvetaren Kathleen McCormick (1994) kallar läsarens och textens repertoarer uppenbarligen blivit för stor, och texten avvisas. Kontrasten mot den kvinnliga läsarens reaktioner kunde knappast varit större:

Nej men alltså den där enorma explosiva ilskan eller vreden som hon har i den boken och hur hon släpper loss. Det är en vrångbild av hur män talar om kvinnor. Den är helt underbar! De första två tredjedelarna, sedan är det liksom, uhh. Man sätter nästan i halsen. Men alltså det finns hur mycket som helst att diskutera. Gud vad den är rolig! Den kan vi väl ha med i cirkeln då? (B5Ek)

Något svar på informantens avslutande fråga ges inte, utan diskussionen lämnar helt texten och kommer att kretsa kring mäns påstått inneboende kvinnofientlighet och våldsamhet. Att samtalet om boken här kortsluts kan hänga samman med att det handlar om provokativ litteratur, och att effekten av chock är svår att förutsäga och kontrollera. Som Felski skriver:

Shock, thus teeters precariously between the threat of two forms of failure, caught between the potential humiliation of audience indifference and the permanent risk of outright and outraged refusal. An aesthetic that assaults our psyches and assails our vulnerabilities turns out to be all too vulnerable to the vagaries of audience response. (Felski 2008, s. 131).

Att läsares reaktioner på den provokativa litteraturen är svåröversägbare ska dock enligt min mening inte tas som ett argument för att undvika eller utesluta den, vare sig på biblioteken eller inom utbildningssystemets litteraturundervisning. I bästa fall öppnar den för sällsynt engagerade och produktiva diskussioner om

förhållandet mellan litteraturen, livet och etiken (se Persson 2012, kap. 3).

Det har nu blivit dags att ta sig an den stora (och skenbart enkla) frågan varför man ska läsa skönlitteratur – och varför biblioteken ska förmedla den. Användarna är rörande överens om att detta är ett av bibliotekets absolut viktigaste uppdrag. Men varför är det då så viktigt?

Varför läsa – och förmedla – skönlitteratur?

När vi i de två tidigare undersökningarna till bibliotekarierna ställde frågan om biblioteken ska tillhandahålla skönlitteratur var svaren, föga förvånande, totalt samstämmiga: Ja, självklart! Just självklarheten med vilken övertygelsen uttrycktes var påfallande; ord som naturligtvis, givetvis, och just självklart var högfrekventa (Persson 2013, 2015a). För bibliotekarierna är litteraturen en essentiell del av biblioteket, rentav dess själ. En jämförelse kan göras med skolans svenskämne, där skriftkulturens normer och värderingar setts som så omistliga att det är befogat att tala om ämnets ”heliga” (se Elmfeldt 2014). I analogi med detta kan man tala om bibliotekets ”heliga”. Utan skönlitteratur inget bibliotek! Denna grundinställning delas av användarna. Flera tycker svaret på frågan är så självklart att de har svårt att förstå varför vi ställer den:

Varför inte? Konstig fråga!” (B1Dk); ”Varför ska man inte ha det? [...] vad är tanken bakom den frågan? (B3Ak)

Självklart ska det finnas skönlitteratur [...] Fåmig fråga – självklart svar! (B3Dk).

Man kan förstå informanternas reaktioner. Att tänka bort skönlitteraturen från biblioteket framstår för de flesta som absurt. Samtidigt kan denna självklarhet ha en baksida. Frågor om litteraturens värden och funktioner riskerar att naturaliseras. Diskussioner om urval och kvalitet kan uppfattas som onödiga. Litteraturen är och har alltid varit god – och då har man tagit steget in i vad jag i ett annat sammanhang har kallat myten om den goda litteraturen (Persson 2012), en sedimenterad uppsättning föreställningar om varför man ska läsa som döljer det faktum att svaren på den frågan

inte är givna utan tvärtom utsatta för både historisk förändring och ideologiska kontroverser. Hur som hur är det uppenbart att ett bibliotek utan skönlitteratur är en närmast otänkbar idé:

Tanken känns så främmande. Att det inte skulle finnas” (B1Bk).

Men vilka konkreta argument för litteraturläsningen och bibliotekets förmedling av den lyfter då användarna fram? Liksom i undersökningen av bibliotekens läsfrämjande projekt är det befogat att tala om en legitimeringspluralism (Persson 2013, s. 20f).

Kärnvärdet demokrati lyfts även här fram som ett tungt argument. Alla, oavsett ekonomiska förutsättningar, ska ha möjlighet att komma i kontakt med ett brett utbud av skönlitteratur. Biblioteken är helt enkelt livsviktiga för demokratin:

Det är ju bra för människan intellektuellt och för svenska samhället att vi har tänkande människor som tar till sig olika typer av information [...] Alltså om biblioteken togs bort så tror jag att vi skulle bli ett fördummat folk (B1Ak).

Flera av informanterna lyfter fram litteraturens förmåga att skapa perspektivskiften och empati, något som också kan ses som en central demokratisk kompetens (Persson 2007).

Det ger så enorma kunskaper genom människor [...] men facklitteratur, där är det siffror och påståenden eller vad det kan vara. Men det blir att man märker att den människan, var den än är, är likadan som jag. Det ger en otrolig empati, helt enkelt, ja man blir mer empatisk. Den känslan har jag. Om man läser skönlitteratur, och framför allt den okända. (B2Dk)

Att just det ”okända” lyfts fram är intressant, och kan förstås på två olika sätt. Det kan både handla om det okända i själva litteraturen – främmande miljöer, idéer och människor – och om litteratur som användarna troligen inte hade kommit i kontakt med utan biblioteket. I samband med diskussionen om bokcirk-

larna i gruppintervjuerna lyfte till exempel flera informanter fram att de genom cirkelns urval av böcker tvingades läsa saker de annars inte hade gjort och därmed blev utmanade i sin smak och syn på litteratur.

Kombinationen av kunskap och inlevelse ses (som i citatet ovan) som något unikt för skönlitteraturen. I ett samtal om att använda skönlitteratur på SFI utspelar sig följande replikskifte:

- Men just skönlitteratur det ger ju mest egentligen (B3Ck)
- Ja, det gör säkert det. (B3Ak) [...]
- Men all läsning skapar ju nyfikenhet, att lära sig saker. Varje bok är liksom en öppning mot någonting. (B3Bk)
- Och så lever den med en, man kommer ihåg. Det poppar upp saker ur böcker. (B3Dk)
- Ja, så måste man ta reda på det och det. (B3Bk)
- Och sedan, senare i livet när man gör saker, så ju mer man har läst, ju mer glädje [har man] av det man tidigare läst när man läser nya böcker för de hänvisar till [varandra]. (B3Dk)

Skönlitteraturen betyder och består. Den litterära texten ger kunskaper och skapar nyfikenhet genom läsarens inlevelse, och genom att den hela tiden är inbegripen i intertextuella relationer med andra texter.

Andra argument som lyfts fram är att skönlitteraturen fungerar både personlighets- och språkutvecklande, att biblioteken garanterar ett brett utbud som både inbegriper det smala och bästsäljande, och att bibliotek utan skönlitteratur troligen skulle leda till ett radikalt minskat läsande. Det rör sig alltså om en mångfald av legitimeringar som är både individuella och sociala till sin natur. Hos flera av informanterna framstår dock just inlevelsen som det allra viktigaste. Och en dimension av inlevelsen är dess immersiva drag – detta att bli fullständigt uppslukad av läsningen. I följande replikskifte går två användare till den så ofta bespottade eskapismens försvar, samtidigt som man betonar att litteraturen handlar om livet:

- Det är den [skönlitteraturen] som ger oss allt höll jag på att säga. Att få drömma sig bort... (B2Gk)
- Livet! (B2Ak)

– Att det handlar om livet. Och det är olika skönlitteratur, en del är ju mera krass och en del är ju påhittad och så vidare och verklighetsbaserat, som du säger, drömma sig bort. Ibland är det skönt att bara få försvinna någonstans, någon annanstans, och det gör man med böckerna. Så det är skönlitteraturen. (B2Gk)

Användarna utmanar här en mycket seglivad föreställning inom litteraturteori: att den immersiva läsningen är ett slags lägre stående form av läsning, en ”barnslig” läsart som bör övervinnas för att bereda plats åt den kritiska, analytiska och distanserade läsning som privilegieras inom litteraturstudierna (se Persson 2016). Men som bland andra litteraturpedagogen Christina Vischer Bruns har argumenterat för, så är den immersiva läsningen i själva verket en förutsättning för den kritiska – och relationen mellan dem måste inte alls ses som antagonistisk. Båda behövs, men den immersiva måste komma först:

If the apprehension of a literary text requires an initial act of assent or submission – allowing oneself to become immersed in the world of the text as one imagines it –, then approaching a text with an attitude of suspicion, for whatever reason, will preclude that initial act of temporary self-abandonment or surrender [...] Any act of criticism must come only after one has surrendered to a text; the act of assent, not the position of doubt, must be primary. (Vischer Bruns 2011, s. 62f)

Det finns spår av myten om den goda litteraturen i användarnas utsagor. Den inledande tveksamheten till att ens förhålla sig till frågan om varför man ska läsa och förmedla litteratur är ett tecken på det. Litteraturens och läsningens godhet tas för given. Med detta sagt uttrycker användarna efter hand också en mängd mer eller mindre elaborerade resonemang kring och svar på frågan. Det förekommer som sagt både individuella och sociala legitimeringar. Det förekommer också både starka och mera instrumentella legitimeringar. Att demokratiperspektivet understryks så kraftigt kan ses som en stark legitimering med flera dimensioner: Det handlar om att alla ska ha tillgång till ett brett

utbud av skönlitteratur. Detta ses som en förutsättning för individens växt som människa, men också som oundgängligt för det offentliga samtalet i en demokrati (om samhället inte ska "försummas", som en informant formulerade det).

Genom litteraturen tränas perspektivskiften och empati, vilka kan ses som viktiga demokratiska kompetenser. Slutligen betonas läsandets egenvärde i termer av immersion, eskapism och njutning. Möjligen aningen överraskande upptäcker jag att det här sammanfattningsvis finns påfallande överensstämmelser med de förslag på övergripande legitimeringar för litteraturundervisningen inom utbildningssystemet som jag själv har lanserat (Persson 2007): demokrati, narrativ fantasi (perspektivskiften och främmandegöring), och kreativ läsning (en läsning som utmanar gränserna mellan "naiv" inlevelsefull läsning och kritisk läsning).

I de föregående undersökningarnas analyser av bibliotekens projektansökningar om litteraturfrämjande arbete (Persson 2013, 2015) kunde jag konstatera att det mycket sällan konstruerades någon "fiende" till den goda litteraturen, ett annars viktigt och ständigt återkommande element i myten om den goda litteraturen (Persson 2012).

I samband med användarnas diskussion om varförfrågan är också sådana fiendebilder ovanliga. Två undantag ska dock nämnas. I flera av intervjuerna konstrueras ett slags "den Andre" i relation till litteraturläsningens godhet och nödvändighet. Denna Andre utgörs i det ena fallet av icke-läsaren. I en av grupperna förs en diskussion som mynnar ut i slutsatsen att litteraturen är en förutsättning för detta att vara människa. Boken som symbol för bildning bör värnas:

En symbol för kunskap, för kunnande. Och det tror jag att någonstans så bör vi bibehålla det här, att böcker är speciella. Precis som du säger, det är grunden för utveckling för oss människor på alla sätt, i alla åldrar. Både från småbarn till pensionärer på hemmet. (B2Dk)

Ett par replikskiften senare utvecklar samma informant idén:

Det är precis det. Det är inte femtio kronors höjning i pension som kanske är det allra viktigaste, utan att genom litteratur kunna behålla sitt människovärde" (B2Dk).

Hon får medhåll av gruppen. En informant säger:

Livet måste vara ganska fattigt för de här människorna som inte läser en bok, inte lyssnar på musik och inte tittar på konst, eller tittar även ute i naturen (B2Ak).

Man är överens om att man inte kan "döma" dessa människor, men, "Jag tycker ändå att på något vis så måste det finnas någonting som de måste tycka om" (B2Ck). Icke-läsaren (och i förlängningen personer som inte har något starkt kulturintresse alls) andrefieras alltså: hen framstår som undanlidande och svårförståelig, som en gåta vars människovärde kanske rentav är i fara.

Det andra exemplet på en "fiendebild" handlar om den seglivade uppdelningen i "högre" och "lägre" litteratur (jfr Persson 2002). Det breda utbudet är som sagt något som återkommande betonas och uppskattas av användarna. Det mesta finns och det mesta köps in. Smalare författare "skulle ju inte ha en chans om inte biblioteket fanns" (B1Bk). Men bredden har eventuellt en baksida, och allt är inte guld som glimmar:

Jag tänkte mer på att ute i världen, där kan du vara Camilla Läckberg och sälja skit rent ut sagt. Ursäkta om någon gillar Camilla Läckberg, men alltså du kan nästan producera vad som helst om du har ett namn. (B1Bk).

Som vi kommer att få flera exempel på i nästa avsnitt både vill och vill man inte värdera eller "döma" – litteratur, kultur, och i förlängningen människor. Frågor om smak och kvalitet är fortsatt laddade, och impregnerade av motsägelser och konflikter.

Kvalitet, utbud, smak

Låt mig inleda detta avsnitt med ett längre citat av Alberto Manguel. Det kan fungera som en bakgrund och ett memento till den kommande diskussionen, just eftersom det visar hur ofantligt svår frågan om ett biblioteks urval av böcker är:

Vi drömmer om ett bibliotek med litteratur som är skapad av alla och inte tillhör någon, ett bibliotek som är odödligt och på något sätt bringar ordning i universum, och ändå vet vi att alla organiserade val, alla fantasins rum som katalogiseras, skapar en uteslutandets tyranniska hierarki. Alla bibliotek är uteslutande eftersom deras urval, hur vidsträckt det än är, lämnar utanför sina väggar oändlig hyllor med skrifter som av hänsyn till smak, kunskapsinnehåll, plats och tid inte har tagits med. Alla bibliotek manar fram sitt eget svarta spöke, alla principer för hur de skall ordnas upprättat ett skuggbibliotek av utelämnanden. (Manguel 2007, s. 105)

Som redan påtalats är användarna i vår undersökning mycket nöjda med bibliotekets utbud.

De har [ett] underbart utbud. Och det som inte finns går att få fram (B2Ak).

Denna utsaga formuleras i intervjuerna på olika sätt av användarna men kontentan är densamma: Det fysiska beståndet är bra, och det som saknas går smidigt att fjärrlåna från andra bibliotek. Bredden och mångfalden lovordas, men vad anser egentligen användarna om begreppet kvalitet och hur biblioteket förhåller sig eller borde förhålla sig till det?

Inledningen av diskussionen om kvalitet i en av gruppintervjuerna ger en god bild av hur komplicerad denna problematik är:

– Nu är vi tillbaka till det där första jag sa där om att det fanns en gång i tiden när biblioteket var stränga domare. Och det ska de vara väldigt försiktiga med för att det är ju inte sagt att den här bibliotekarien som sitter och sköter inköpen har en bättre smak än någon annan utan hon eller han kan ju vara styrd av sin tids trender och impulser och nu ska det vara genus eller nu ska det vara politik eller nu ska det vara... (B2Fm)

– Men samtidigt måste jag ju säga så här att det är ju, jag brukar ha våldsamma diskussioner med min man därför att han tycker att jag är snobb när jag läser böcker. Jag brukar säga [...] att han är så när det gäller internet

och datorer och så och han kan urskilja vad som är kvaliteten där. Då kan jag också säga så här att jag tycker om böcker, sådana böcker som också ställer krav på mig som läsare. (B2Dk)

– Det kan vara sant, ja. (B2Ek)

– Jag tycker det. Jag vill utvecklas även där [gruppen instämmer], så jag måste säga, nu säger jag som det är: Jag tycker inte om kriminalromaner! [...] Därför att när jag läst den, jag känner inte, jag kan få någon sorts förströelse för någon dag men den ger mig inget, och den måste också få finnas. (B2Dk) [...]

– Det måste finnas bibliotekarier som väljer sådan litteratur som för all del kallas snobbig eller kvalitet. (B2Dk)

– Men man kan ju säga att det finns pretentiös litteratur också, pretentiösa författare finns det. (B2Bk)

Den första repliken signalerar en tydlig skepsis mot smakdomare, som återkommer även i de andra intervjuerna. Några exempel:

Så jag tycker det är väldigt obehagligt med människor som liksom dömer ut en hel klass av böcker, utan kvalitet varierar beroende på människor (B1Ak)

Vem ska sätta sig till doms? Det måste ju vara i betraktarens ögon om han vill läsa den boken” (B5Dm)

För det tycker jag ingen ska tala om för mig vad som är bra och inte bra (B5Am)

Det är läsaren som bedömer vad som är kvalitet (B3Dk)

Två principiellt skilda synsätt tycks stå emot varandra: smakdomarens (bibliotekariens) kontra läsarens. Samtidigt är det inte så enkelt heller. I det längre citatet ovan framskyntar också ett försvar för både smakdomaren och den mer kvalificerade läsaren – vissa människor har faktiskt en större kunskap om och insikt i vad som är kvalitetslitteratur. Och den sista repliken antyder

ett ifrågasättande av att det inom kvalitetslitteraturen också finns författare som kanske inte förtjänar den stämpeln eftersom de är ”pretentiösa”.

Motståndet mot smakdomare har flera orsaker. Flera av informanterna minns sin barndoms bibliotek och dess ovilja att tillfredsställa många låntagares önskemål om läsning i form av Sigge Stark, Lotta-böckerna, och annan populärlitteratur. Ett exempel:

Nu måste jag backa bandet då men när jag var barn och ung [...], vi hade ju ett väldigt bra bibliotek där, eller har, det är fortfarande kvar. Och då vet jag att jag var i diskussion med bibliotekarierna för jag ville att de skulle köpa in Sigge Stark för det var vad jag läste just då när jag var tolv-tretton år. Vilket de vägrade för det var ingen bra litterär kvalitet [skrattar]. De kunde till nöds köpa in Bernard Nord, vilket de gjorde för det var snäppet högre. Men det där har fått mig att fundera på vad som egentligen [är kvalitet]. Och för mig, jag skulle ju inte läsa de böckerna idag, för jag är beroende av språket så jag blir trött när det är ett alltför förenklat språk. Men jag har blivit, vad ska jag säga, jag är inte så snar att döma längre. (B1Bk)

Det gamla bibliotekets tvärsäkra bedömningsmakt ifrågasätts, trots att informanten nu menar att kvalitetsbedömningen av Sigge Stark förmodligen var riktig. Själva (be)dömandet uppfattas som svårt och riskabelt – och kan i värsta fall också bli en bedömning av läsaren som människa. En annan informant berättar om upplevelsen av att bli nekad den litteratur hon helst ville läsa i barndomen. Om hon bad om till exempel Enid Blyton ”fick man veta hur dålig man var som läste de där” (B3Dk). Eller annorlunda uttryckt: ”Det är ju verkligen en markering, vad som är kvalitet, vad som är fint och inte” (B3Ck). Frågan om kvalitet förskjuts här till frågan om smak, och därmed handlar det inte längre bara om en värdering av litteratur utan också om en värdering av dess läsare. Och just denna dimension av kvalitetsbegreppet är som samma informant uttrycker det med ett understatement ”lite känslig” (B3Ck). Det hindrar inte att informanterna själva gör just sådana utsagor:

Jag menar, det är ju väldigt få vanliga människor som kan ta till sig Nobelpristagare (B1Ak).

Smak är, som kultursociologen Pierre Bourdieu lärt oss, varken en effekt av inneboende kvaliteter i litterära verk, eller en naturlig, medfödd egenskap hos människor. Smak är en produkt av och ett uttryck för kulturellt kapital, som i sin tur är en spegling av ett samhälles maktordningar. ”Taste classifies, and it classifies the classifier. Social subjects, classified by their classifications distinguish themselves by the distinctions they make, between the beautiful and the ugly, the distinguished and the vulgar, in which their position in the objective classifications is expressed or betrayed” (Bourdieu 1984, s. 6). Smaken klassificerar konstnärliga verk och dess konsumenter i termer av högre, lägre, finare, fulare, bättre, sämre osv. Och smakomdömet klassificerar alltså också smakdomaren själv. Som Bourdieu understrukt gör dessa klassificeringar ofta genom att förneka det sociala och istället framstå som vore de naturliga, objektiva etc.

Folkbiblioteket har historiskt sett, och liksom skolans svenskämne, haft ett dubbelt uppdrag: att främja den goda litteraturen och motverka den dåliga kulturen (Persson 2013). Informanternas minnen om bibliotekens kamp mot Sigge Stark och annan populärlitteratur är exempel på det. Att både stå för folkbildning och förmedla underhållningslitteratur sågs länge som oförenligt med bibliotekets uppdrag (jfr Hedemark 2009; Schager & Ternebrandt 1999). Låntagaren skulle, för sitt eget bästa, utsättas för smakfostran. Ett sådant projekt ställer sig varken bibliotekarierna i våra två tidigare studier eller användarna i denna studie sig bakom. Men frågor om kvalitet och smak fortsätter alltså ändå att hemsöka resonemangen hos båda grupperna.

Informanternas diskussioner om kvalitetsbegreppet kommer att handla väldigt mycket om just vem som har rätt att ta på sig rollen som smakdomare. Konkreta förslag på kvalitetskriterier är betydligt ovanligare, även om de finns. Jag har redan citerat användare som framhåller (det litterära) språkets centrala roll, liksom att bli utmanad som läsare. Över huvud taget uppfattas kvalitetsfrågan som mycket komplicerad. I en av

intervjuerna ges flera förklaringar till det (B3). En bok kan vara mycket betydelsefull under en period i ens liv för att sedan inte vara det. Det finns alltså enligt denna informant en temporal dimension i frågan om kvalitet: Det handlar om när läsningen sker. En annan aspekt som hänger samman med det är att det beror på ”din egen sinnesstämning och situation i livet” (B3Dk). Ett resonemang förs också om att man måste ge en bok en chans, även om läsningen går trögt i början, men att man inte ska känna något tvång att läsa färdigt den bara för att ”de säger den är bra, då måste jag läsa den” (B3Ek). Eller som det uttrycks med ett konkret exempel:

Då blir man glad om de är tunna som Lena Anderssons böcker som, jag vet inte, jag läser dem men jag irriterar mig på dem. Men de är ju tunna, så man tar sig ju igenom dem ganska fort (B3Dk).

Att synen på kvalitet kan skilja sig mellan bibliotekari-er och användare har ju flera informanter redan varit inne på. Saken blir inte enklare av att också icke-professionella läsare kan göra radikalt olika bedömningar av ett och samma verk, något som framkom med all önskvärd tydlighet i diskussionerna under en annan intervju som redan berörts:

Hon snackar om SCUM-manifestet som något helt enastående och för mig var det det värsta jag har varit med om (B5Am).

I de två tidigare undersökningarna visade det sig att bibliotekarierna kunde karakteriseras som ett slags motvilliga smakdomare: man både vill och vill inte uttala sig om kvalitet och fälla smakomdömen. En variant är att man inte vill fälla smakomdömen men man gör det ändå. En annan variant är att man egentligen vill fälla smakomdömen men drar sig för det på grund av de risker som nämnts ovan. En snarlik iakttagelse kan göras vad gäller användarna (den uppmärksamme läsaren har redan sett flera exempel på det). För en majoritet av informanterna tycks smak vara något subjektivt, och vad som är kvalitet ska bibliotekarierna – eller någon annan – vare sig bestämma eller pracka på an-

vändarna. Men detta är en svår hållning att efterleva i praktiken. I samtalen om den enklare underhållningslitteraturen påpekas ofta att den kan väcka läslusten och fungera som en ingång till mer avancerade böcker:

Det man kallar kiosklitteratur, det kan ju också vara en inkörsport till att lära sig läsa andra böcker (B1Ck).

Idén om en sådan ”lästrappa”, som också varit inflytelserik inom litteraturpedagogiken (se Persson 2000), kan tyckas utgå ifrån en värdepluralistisk eller kanske till och med värderelativistisk position: Det går inte att avgöra vad som är kvalitet, det viktigaste är att man läser. Samtidigt förutsätts en allt annat än värdenneutral distinktion mellan enklare och mer komplicerad litteratur. När man väl tagit ett steg upp för trappan har man lämnat den enklare litteraturen bakom sig för gott. En liknande ambivalens inför smakomdömen blir synlig när frågan om det finns någon ”nedre” gräns för vad biblioteken ska köpa in diskuteras. Om tusen personer vill låna exempelvis Joan Collins, ja ”Då ska de köpa in den!” (B5Dm) Men lite senare i samtalet säger samma informant:

Så man kan ju inte begära att all litteratur köps in, för det skrivs så mycket dret [skit], ska finnas på biblioteken, överallt.

I en annan intervju ger en informant uttryck för samma ambivalens, också denna gång med kvinnlig romantiklitteratur (Barbara Cartland) som exempel:

Sådant vill jag inte att man ska köpa in till bibliotek. Det ger ju ingenting [...] Men däremot ska man inte vara snobbig (B4Bk).

Det finns som sagt intressanta överensstämmelser mellan bibliotekariernas och användarnas förhållningsätt till kvalitetsfrågan. Bibliotekarierna pendlar mellan total relativism, olika uttryck för pluralism, och (nedtonade) föreställningar om smakfostran i folkbibliotekets tjänst (Persson 2015a, s. 21). Det kan tyckas anmärkningsvärt att en och samma informant, både bland

bibliotekarierna och användarna, ibland ger uttryck för radikalt olika hållningar. Ena stunden är man värderelativist för att i nästa artikulera uppfattningen att en viss sorts litteratur är självklart bättre än en annan. Men är det då så konstigt? Både ja och nej. Relativismen och oviljan att ikläda sig rollen som smakdomare hänger naturligtvis samman med mera omfattande kulturella förändringar, däribland en uppluckring av värdehierarkier och en decentralisering och pluralisering av den litterära bedömningsmakten (Persson 2002; Collins 2010): Det är inte längre självklart var gränserna mellan ”högt” och ”lågt” går i kulturen, och vem som ska ha makten att avgöra det. Professionella smakdomare (kritiker, litteraturvetare, svensklärare, bibliotekarie) utmanas av en mängd andra ”taste makers”, inte minst på nätet i form av bokbloggar, topplistor, fan sites med mera. Positionen som motvillig smakdomare kan också förklaras med det enkla faktum att det är omöjligt att inte värdera. Att fullt ut vara en konsekvent värderelativist (eller värdeobjektivist) är omöjligt (Connor 1992). Vi har inga problem att acceptera experter om det handlar om exempelvis en rörmokares eller IT-teknikers kunskaper och förmåga att lösa ett problem. Men så fort det handlar om kulturen – och inte minst skönlitteraturen – blir det genast mera känsligt. Det finns en stark föreställning om att litteraturen är universell och talar till och för oss alla. Samtidigt visar de praktiska och pedagogiska tillämpningarna av denna idé genom historien, och i vår egen tid, att baksidan av myntet heter exkludering. Alla är inte lika välkomna till den goda litteraturens rike (Eagleton 1990; Persson 2012). Någon enkel lösning på problematiken finns det hur som helst inte, men jag tycker själv att Bourdieus pragmatiska och progressiva universalism är mycket tilltalande:

[To] deny evaluative dichotomies is to pass off a morality for politics. The dominated in the artistic and intellectual fields have always practised that form of radical chic which consists in rehabilitating socially inferior cultures or the minor genres of legitimate [...] To denounce hierarchy does not get us anywhere. What must be changed are the conditions that make this hierarchy exist, both

in reality and in minds. We must – I have never stopped repeating it – work to universalize in reality the conditions of access to what the present offers us that is most universal. (Bourdieu & Waquant 1992, s. 84f)

Och är det inte just detta som fortfarande är kärnan i folkbibliotekets uppdrag? Att utifrån ett pluralistiskt och medvetet kvalitetsbegrepp arbeta för att alla skall få tillgång till, och både möjlighet och lust att ta till sig, den litteratur som verkligen betyder något.

Läsningens rymder: rum, materialitet, medier

Läsning av skönlitteratur öppnar potentiellt ett oändligt antal inre rum hos läsaren. Svarta bokstäver på ett vitt pappersark (eller en skärm) förvandlas till levande inre bilder av människor, miljöer och ting som kan verka egendomligt välbekanta eller fullständigt främmande. Användarna i denna undersökning lyfter just fram litteraturens immersiva kraft som särskilt betydelsefull: Man blir så uppslukad av läsningen att man glömmar bort tid och rum. De inre bildernas intensitet skapar en egen parallell verklighet. Samtidigt äger förstås denna läsning rum i högst konkreta ”yttre” rum – i sängen, på biblioteket, i skolbänken, i läsfåtöljen, på bussen – och de är omgärdade av mer eller mindre förutsägbara och idiosynkratiska omkringliggande ting och ritualer (jfr Perec 2007; Persson 2015b): penna, anteckningsblock, läsplatta, tekopp, askfat, badkar, bakgrundsmusik, koncentration, förströddhet, den annalkande sömnen.

Jag har redan nämnt att biblioteket inte är ett rum för läsande av skönlitteratur för våra informanter (för övergripande studier av biblioteksrummet se t.ex. Franzen, Grönvall, Schultz Nybacka & Wennbrink 2014; Jansson 2009). En anledning, som jag redan varit inne på, kan såklart vara att miljön av vissa uppfattas som stökig. En användare talar om ”telefonterror, och en annan berättar om hur hon bevittnade följande scen:

Och idag innan jag skulle gå hit så var jag uppe på facksidan och då plötsligt var det en tjej som sparkade böcker ur hyllan för hon var förbannad på någonting, och allt sådant där påverkar ju också (B1Bk).

Men flera informanter lyfter också fram just miljön på biblioteket som något ”härligt” (B2Ck), och det stora flertalet av enkätsvaren vittnar som sagt om att biblioteket är en plats som uppmuntrar till läsning. En aspekt av detta handlar om hur det tipsas om böcker och hur de exponeras:

Och sedan presenteras det på ett speciellt sätt på bibliotek också som gör att man kanske tar till sig en bok som man kanske aldrig skulle ha lagt pengar på att köpa. Och så upptäcker man någonting där (B2Ek).

Exempel som nämns är temaskyldningar (nobelpristagare mm) och boksurror. En användare (B2Bk) berättar att en riktigt stark läsupplevelse i livet just var frukten av ett slumpmässigt lån av en bok (Den engelske patienten) i en boksurra. Organiseringen av biblioteksrummet (och dess aktörer och artefakter) har alltså en mycket stor betydelse för alltifrån trivsel och stämning till lässtimulans – och i förlängningen läsupplevelse. Till saken hör ju också att en essentiell del av biblioteksrummet – bokbeståndet/bibliotekskatalogen – via en dator med internetuppkoppling kan nås från det egna hemmet. Och det gäller naturligtvis inte bara det egna folkbiblioteket:

I dag kan elektroniken öppna ett nationalbibliotek hemma hos de flesta läsare och till och med låta dem söka i andra bibliotek. Läsesalen utvidgas långt utanför byggnadens väggar, och dessutom blandas böckerna själva med andra biblioteks innehav och kompletterar den. (Manguel 2007, s. 274)

Läsningens rymder är både virtuella och fysiska. Boken som artefakt och bokens materialitet är ett återkommande samtalsämne i intervjuerna. Flera informanter vittnar om sin kärlek till den tryckta boken:

Jag tycker att det är underbart att hålla i en bok och ha den här fysiska relationen till boken (B2Ak)

Böcker är ju oerhört fint att ha runt omkring sig, även hemma. Alltså bokhyllor på väggen är nästan ett villkor för att det ska vara ett hem (B3Dk).

Bokens taktila och sinnliga egenskaper prioriteras mycket högt. Flera informanter berättar om hur de också använder sig av läsplattor, men att det ändå inte riktigt blir samma upplevelse. Två exempel:

– Jo, det är ju jättebra. Men hellre, kan jag så läser jag en bok. (B4Dk)

– Jag vill hålla den. (B4Ck)

– Jag också. (B4Ak)

Jag håller på med min första bok i den [läsplattan], och jag tänker det som ett komplement. Jag tror inte att det någonsin kommer att ersätta den där känslan av när man har ställt sig i kö på en nyutgiven bok och så är man först! Den känslan, att få öppna en ny bok. (B3Ek)

Ljudbokens förtjänster lyfts däremot fram av en annan användare, i ett resonemang som tydligt visar hur läsningen är eller kan vara integrerad med en mängd andra omkringliggande vardagliga rum och praktiker:

Men jag har ju upptäckt att det mesta som är tråkigt blir roligt om man kan lyssna på en ljudbok. Det går väldigt bra att städa och baka och träna och åka skidor och gå och allting om man har en ljudbok. Det gör livet så mycket enklare. (B3Dk)

Den vanliga oron för att de nya medierna ska konkurrera ut boken (se Persson 2012) – och biblioteken – artikuleras också. Hur ska man locka dagens och framtidens generationer av unga till läsningen?

Man är ju lite oroad. Kommer pappersboken att dö? (B3Ek).

Boken tilldelas av informanterna, som jag tidigare nämnde, en status som närmast helig. Flera förvånas till exempel över vad de uppfattar som bibliotekets återkommande och hårda gallringar i beståndet:

Det är enormt mycket de rensar bort här. Ibland blir jag förvånad. Böcker exempelvis som bara har varit ute två-tre år. Bort med dem. De får inte plats (B2Fm).

Det är dock svårt att vara konsekvent renlärig i denna bokreligion:

Men det har ju varit heligt. Jag har ju inte kunnat. Om jag så skulle haft en Kittybok från när jag var femton eller vad det kan vara så skulle jag inte kunnat slänga den. Jag har inte kunnat tänka mig att slänga böcker. Men nu har jag ändrat mig, jag kan tänka mig det nu (B4Bk).

Anledningen till denna förändring är naturligtvis att alla bibliotek, hemmets små privata såväl som stora offentliga, förr eller senare måste konfrontera en grundläggande paradox: Läsningens rymder är oändliga, men de rum som skall förvara böckerna är det inte.

Författaren Georges Perec (2008) berättar i en essä om en vän som hade bestämt sig för att det ideala antalet böcker i hans bibliotek var exakt 361. Det fungerade ett tag, men sedan började det snabbt bli komplicerat. Hur skulle nya inköp sorteras och räknas? Kunde man inte tänka sig att principen modifierades till 361 författare? Inte heller det var tillräckligt. En sista ansträngning gjordes genom att ändra till 361 ämnen... Perec blyxtbelyser här alla biblioteks två grundläggande problematiker: att förvara ett ständigt växande antal böcker, och att sortera/katalogisera dem på optimalt vis.

Det finns givetvis ingen lösning på detta dilemma. Flera av informanterna berättar om sin egen kluvenhet. Å ena sidan böckernas och bokhyllornas funktion som alltifrån central inredningsdetalj och stämningsskapare till identitetsmarkör och arkiv med djupt personlig innebörd. Å andra sidan utrymmeskrävande ting som hela tiden förmerar sig och kräver upppassning i form av att dammas och omorganiseras i hyllorna.

Nog värderar jag mina böcker som jag har. Jag gjorde mig av med, tror jag, tretusen böcker när vi flyttade. Jag hade hur mycket som helst. Jag gav dem till bibliotek och skolor och sådant där men jag har behållit det som var mig mest kärt, och de är väldigt viktiga. Jag kan inte skiljas från dem.(B3Dk)

I samma intervju berättar några av deltagarna lyriskt om ett, uppenbarligen mycket speciellt, lokalbibliotek

inrymt i ett gammalt hus. Det är jättemysigt, fullt av böcker, har fin skyltning, ja det är helt enkelt underbart, säger de. Men luften är dålig och det har varit "våldiga problem med fukt och allt möjligt konstigt" (B3Ek). En av dem kastar ut hypotesen:

Det kanske är böckerna i sig på något vis. Det blir för mycket (B3Bk).

Och då är vi tillbaka i det praktiska dilemma med förvaringsutrymme. Men tänk om det ändå fanns en lösning? Det saknas ju inte filosofiska uppslag. Genom tiderna har man drömt om en bok som skulle inrymma allt vetande och alla andra böcker. Den tyske romantikern Novalis och den blinde argentinske nationalbibliotekarien och författaren Jorge Luis Borges heter två av alla dessa drömmare. Marshall McLuhan var inne på liknande tankar i mitten av 1960-talet:

I vår elektroniska epok finns denna guldålder inom räckhåll. Den franske skalden Stéphane Mallarmé trodde att "världen existerar för att sluta i en bok". Vi är nu i ett läge där vi kan gå ett stycke längre och överföra hela härligheten till en datamaskins minne. (McLuhan 1967, s. 64)

Man skulle, som litteratur- och medieteoretikern Jochen Hörisch trettiofem år senare (1999, s. 125), kunna svara att vi nu har drömmens facit och det heter internet. Man skulle också, som bibliotekets användare, kunna svara att utan tryckta böcker och folkbibliotek riskerar läsningen att förskingras. Jag är hur som helst helt övertygad om att både våra drömmare och användare ställer sig bakom följande upprop: Älskade bibliotek!

Referenser

- Bourdieu, Pierre** (1984). *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Bourdieu, Pierre & Waquant, Loïc J. D.** *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.
- Collins, Jim** (2010). *Bring on the Books for Everybody. How Literary Culture Became Popular Culture*. Durham & London: Duke University Press.
- Connor, Steven** (1992). *Theory and Cultural Value*. Oxford: Blackwell.
- Eagleton, Terry** (1990). *The Ideology of the Aesthetic*. Oxford: Blackwell.
- Ehrenberg, Maria, Persson, Magnus & Svensson, Cinna** (2013). *Synen på skönlitteratur för vuxna på svenska folkbibliotek. En förstudie*. Halmstad: Region Halland.
- Elmfeldt, Johan** (2014). "Det heliga i svenskämnet. En oåterkallelig reflektion". I: *Per-Olof Erixon (red.), Skolämnen i digital förändring. En medieekologisk undersökning*. Lund: Studentlitteratur.
- Felski, Rita** (2008). *Uses of Literature*. Blackwell: Malden & Oxford.
- Franzén, Djuna, Grönvall, Karin, Schultz Nybacka, Pamela & Wennbrink, Ann-Sofie** (2014). *Biblioteksbesökets värde. En studie av besökarna vid Södertörns högskolebibliotek, Huddinges huvudbibliotek och Flemingsbergs områdesbibliotek*. Stockholm: Kungliga Biblioteket.
- Frid, Nina** (2012). *Slutet på boken är bara början. Om lärsamtal, bokcirklar och bibliotek*. Lund: BTJ Förlag.
- Fuller, Danielle & Rehberg Sedo, DeNel** (2013). *Reading Beyond the Book. The Social Practices of Contemporary Literary Culture*. London & New York: Routledge.
- Hedemark, Åse** (2009). *Det föreställda folkbiblioteket. En diskursanalytisk studie av biblioteksdebatter i svenska medier 1970–2006*. Uppsala: Institutionen för ABM, Uppsala universitet.
- Höglund, Lars** (2013). "Biblioteksvanor och attityder". I: *Vägskäl*. Bokserien nr 59. Lennart Weibull, Henrik Oscarsson & Annika Bergström (red.). Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hörisch, Jochen** (1999). *Ende der Vorstellung. Die Poesie der Medien*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Jansson, Eiler** (2009). *Rum för möten. En litteraturstudie om bibliotekets roll som mötesplats*. Halmstad: Regionbibliotek Halland.
- Manguel, Alberto** (2007). *Nattens bibliotek*. Stockholm: Ordfront.
- McCormick, Kathleen** (1994). *The Culture of Reading and the Teaching of English*. Manchester & New York: Manchester University Press.
- McLuhan, Marshall** (1967). *Media. Människans utbyggna*. Stockholm: Bokförlaget Pan/Nordstedts.
- Perec, Georges** (2007). Läs: ett sociofysiologiskt utkast, svensk övers. Jonas (J) Magnusson. I: *OEI. Tidskrift för konceptuella operationer och estetiska teknologier*, nr 31-32, s. 16-19.
- Perec, Georges** (2008). "Brief Notes on the Art and Manner of Arranging One's Books" (1978). I: förf.: *Species of Spaces and Other Pieces*. London: Penguin.
- Persson, Magnus** (2000). "Populärkultur i skolan. Traditioner och perspektiv". I: Magnus Persson (red.), *Populärkulturen och skolan*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Magnus** (2002). *Kampen om högt och lågt. Studier i den sena nittonhundratalsromanens förhållande till masskulturen och moderniteten*. Stockholm/Stehag: Symposium.
- Persson, Magnus** (2007). *Varför läsa litteratur? Om litteraturundervisningen efter den kulturella vändningen*. Lund: Studentlitteratur.
- Persson, Magnus** (2012). *Den goda boken. Samtida föreställningar om litteratur och läsning*. Lund: Studentlitteratur.

Persson, Magnus (2013). "Litteratursyner på svenska folkbibliotek. Självklarhet, ambivalens och mångfald". I: Ehrenberg, Persson & Svensson.

Persson, Magnus (2015a). "Litteraturförmedlingens villkor på svenska folkbibliotek". I: Persson, Ehrenberg, Svensson & Andersson.

Persson, Magnus (2015b). "Att läsa runt omkring texten. Om läspraktikernas mångfald, kritisk paranoia och litteraturredaktiska glapp". I: Maria Jönsson & Anders Öhman (red.), *Litteratur och läsning. Litteraturredaktikens nya möjligheter*, Lund: Studentlitteratur.

Persson, Magnus (2016). "The Hidden Foundations of Critical Reading". I: Knut Oterholm, Paulette M. Rothbauer & Lynne McKechnie (red.), *Plotting the Reading Experience*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.

Persson, Magnus, Ehrenberg, Maria, Svensson, Cinna & Andersson, Moa (2015). *Synen på skönlitteratur för vuxna på svenska folkbibliotek. En rapport*. Halmstad: Region Halland.

Schager, Mats & Ternebrandt Göran (1999). *Deckaren och den goda bokens agenter. En attitydhistorisk undersökning av deckarens ställning på folkbiblioteket 1903-1998*. Småtryck från VALFRID, nr. 21. Borås: Bibliotekshögskolan.

Vischer Bruns, Cristina (2011). *Why Literature? The Value of Literary Reading and What it Means for Teaching*. New York & London: Continuum.

Det nationella projektet "Synen på skönlitteratur för vuxna på svenska folkbibliotek" har pågått i fem års tid, och genererat i en rad enkät- och intervjuundersökningar gentemot både yrkesverksamma som låntagare och besökare på våra folkbibliotek.

Vidare har utbildningsinsatser för verksamma bibliotekarier på nationell nivå genomförts i metodutveckling av läsfrämjande. Forskare tog del av allt material, läste, analyserade och drog slutledningar, och i två tidigare skrifter publicerades resultaten.

Projektets tredje och sista skrift som nu publiceras tar sikte på bibliotekens besökare och vad de anser om bibliotekens arbete med skönlitteratur för vuxna. Den har vi kallat "Läsarnas röster".

Väl bekomme!